

SLOHOVÉ PROMĚNY KOVÁNÍ OKEN A DVEŘÍ HISTORICKÝCH STAVEB V OLOMOUCI

Zdenka Bláhová

I.

Kování oken a dveří v historické architektuře je tou součástí staveb, která slouží jako technická konstrukce k zavěšení křídel a manipulaci s nimi, ke zpevnění a spojování konstrukcí křídel, k ochraně jejich frekventovaných částí. Zároveň také tou částí, která se, jako detail architektonických prvků podílejících se na celkovém výrazu architektury (oken, okenic, dveří, vrat), v různé šíři pohledově uplatňuje.

V jejich historickém vývoji lze proto sledovat jakousi dvojakost, na jedné straně postupné technické vylepšování, na druhé straně modifikující se výtvarnou formu a výzdobu. Proto lze také sledovat dvě linie „slohového“ vývoje, byť spolu úzce souvisejí. Jednak praktickou technickou závislost na konstrukci křídel a průběhem doby se minimalizující rozměry kování a jejich prezentace, s nimi pak jednotlivé tvary charakteristické pro to které období. Jednak linii proměňující se formy modifikované dotyky slohových znaků jednotlivých epoch. Podoba kování a jeho tvary jsou pak závislé na poměru projevu technické a výtvarné funkce. Základním kritériem však zůstává příslušnost ke konstrukčnímu či dekorativnímu typu kování a praktičnost užívání prvku.

Co do technických i výtvarných forem je nutné rozlišit mezi kováním oken a dveří, konstrukční hledisko a nabízená plocha možnosti uplatnění dekoru určují jejich charakter. Funkce dveří, zejména potřeba bezpečnostního zajištění i tepelné izolace a optického oddělení má pro tvary, formu a konstrukci kování zásadní význam. Zátěž dveří předpokládá pevné, bytelné konstrukční kování, a to především u venkovních dveří. Naopak okno zejména s funkcí osvětlovací a větrací s frekventovanou manipulací a tudíž potřebou subtilní konstrukce rámu a křídel, může mít i závěsy subtilní, stejně jako další drobné detaily kování, které nezatěžují zbytečně jeho konstrukci. Pro charakter své konstrukce je výplň okenního otvoru dlouho zatížena množstvím konstrukčního kování. Obě tyto kategorie kování (kování dveří a oken) se pak odlišují přirozeně i plochou a prostorem k výzdobě. Plocha dveří dává možnost širšímu uplatnění výtvarného detailu. Zatímco rubová strana dveří se funkčním, výkonným a jednoduchým zajištěním prezentujícím se dovnitř objektu především u vstupních vrat jeví většinou menší potřebu výtvarného pojednání, esteticky náročnější strana exponovaná do architektonicky akcentovaného exteriéru nebo se uplatňující v interiéru projevuje vyšší nároky na výzdobu i reprezentaci, s nimi i prostor k uplatnění praktik nábytkářské tvorby. Plocha okenního rámu a křídla s větším rozsahem konstrukčního kování a vnímaná zejména z interiéru poskytuje menší plochu k uplatnění výtvarného detailu. Potřeba širšího výtvarného pojednání okna může být přenesena navíc do zasklení. Podstatnou skutečností pro šíři uplatnění okenního kování je i poměrně radikální a průběžná změna nároků na funkci okna v souvislosti se životním standardem a potřebou stále lepší tepelné izolace. Důsledkem je ubývání pevné hmoty (kamenné, dřevěné), zpevnění konstrukce kovovým detailem a posléze nové mohutnění okenních konstrukcí, postupně mizející husté členění a standardizace okenního závěsu i dalších detailů kování. Ale také častější výměna výplní a s ní nakonec i zanikání starších typů okenních kování.

Kování oken a dveří je prvkem, který prošel obvyklou cestu vývoje, jak ji známe z vývoje architektury obecně, od prosté účelnosti k dekorativnosti a posléze šalbě (materiál, plechy, forma) až k ukrytí konstrukčních detailů a pohledovému popření funkce. Konečně i k „znovuobjevování“, k návratu do minulosti různými výtvarnými formami se stavbami druhé poloviny 19. století. Pro vývojovou řadu forem kování, jak pro jeho konstrukční, tak dekorativní část, jsou zásadní historické změny technologií výroby a používání materiálů. Všechny tyto slohové, obecně historické, technologické i ryze praktické rozměry vývoje kování se podílejí na jeho formě a uplatnění v architektuře. Zmíněné jednotlivé vývojové kategorie kování umožňují tudíž časové a slohové zařazení detailu. Protože jde o převážně konstrukční prvek, je nutné počítat s dlouhým přežíváním některých praktických forem a

jejich paralelním používáním s novými typy kování, také s pravidly technologie řemesla. Podstatnou složkou slohového hodnocení je i povrchová úprava kování, je záležitostí konzervační, ale ovlivněnou výtvarnými potřebami výrazu fasád a interiérů jednotlivých historických slohů. Změny v čase se projevují v technologii i materiálovém ošetření detailů kování od praktického zajištění proti povětrnostním vlivům a poškození pouhou konzervací a ponecháním přirozeného povrchu materiálu, přes estetickou potřebu akcentování detailů pokovováním (zlacení, cínování) nebo tónování mořeními i lazurovým malováním. Konečně k potlačení vnímání tvaru závěsu zapuštěním do konstrukce a s ním k jeho náteru shodným tónováním s křídly oken či dveří, skrytí zámku v konstrukci. Naopak kliky a klíčky zůstávají většinou i z praktických důvodů pohledovým akcentem dveří a oken, podtrženým užitím výtvarně atraktivních materiálů, např. mosazi. (V novější době pak přibývají nové druhy kovových doplňků výplní dveří – lišty schránek, štítky, kukátka, zvonky atp).

Co do autorského provedení znamená naznačený vývoj kování cestu od kováře k zámečníkovi, od řemeslníka k umělci tvůrčímu, k technikovi a konečně k anonymní průmyslové výrobě s designérem v pozadí. V současnosti opět částečně k tvůrci, uměleckému kováři.

V podobě kování lze sledovat zčásti širokou časovou i plošnou unifikaci danou pravidly konstrukce kování a jeho řemeslného zpracování i historickými praktikami rozšiřování vzorů. Pro podobu kování obou kategorií, tj. konstrukčního i dekorativního, je podstatná i praxe předávání vzorů tradováním a předáváním řemeslných zkušeností, tématy tovaryšských a mistrovských zkoušek, opakováním motivů „velkých“ vzorů. Renesanční nákresy návrhů kování významných umělců, barokní vzorníky, katalogy firem 19. a 20. století přispěly k širokému rozšíření některých technických i výtvarných forem kování.

Historické kování dveří a oken je předmětem průběžného badatelského zájmu v rámci obnovy historických staveb. Na základě dosavadních známých výsledků zkoumání architektonických detailů, terénních průzkumů, archívních historických a technologických průzkumů je formulována základní charakteristika kování jednotlivých historických období, která je výchozím materiálem pro doplňování jednotlivých typů z konkrétních lokalit a sociálně různé architektury. Lze do ní dosazovat místní detaily, zvyklosti, souvislosti a vztahy.

Protože kování oken a dveří je detailem historické architektury a nese slohové znaky, je nutné věnovat jeho rehabilitaci v rámci památkových úprav historické zástavby pozornost a korigovat při obnově historických staveb jak ignoranci detailů, tak přehnaný „romantismus“.

II.

Co může poskytnout pro poznání tohoto detailu současný terén? Městská aglomerace nabízí množství historických materiálů a technik a možnost jejich poznání v rámci úprav a obnovy historických objektů nebo v rámci občasných inventarizačních památkových akcí. Takto byla v Olomouci, v rámci inventarizace objektů městské památkové rezervace příležitost pro shromáždění různých typů architektonických detailů, i kování oken a dveří, v části historického jádra – Předhradí. Jejich budoucí katalog bude sloužit pro památkovou praxi v lokalitě.

Byl tak získán pracovní soubor, který tvoří protipól detailům z druhé části historického jádra Olomouce, někdejšího kolonizačního města, zástavby s pohnutými stavebními dějinami, ve které subtilní historický detail jako je kování dveří a zejména oken v širší míře zmizel. Zůstal zastoupen převážně jen detail 19. a 20. století, v rámci vstupních dveří domů např. soubor klasicistních prvků (většinou klik) atp. Pro starší období pak v celém historickém jádru Olomouce nalezneme exempláře historických kování jen v nejméně proměnném prostředí církevních staveb, především kostelů, které nikdy nepodléhaly překotným úpravám (také v muzejních sbírkách). Zčásti i proto, že právě veřejné apod. budovy si díky nejen užitkové, reprezentativní ale i symbolické funkci zachovávají některé umělecko řemeslně kvalitní detaily (viz gotické zámky farního kostela v Hnanicích a radnice v Brně).

Získaný olomoucký materiál se nevyvíjí z obecné charakteristiky historického kování. Dnešní zástavba historického jádra nese frekventované znaky baroka, klasicismu a historismu, a to i s jeho detaily. Předhradí, zástavba mezi lokačním městem a areálem

někdejšího hradu, je organickou částí historického jádra města a nabízí škálu typově různých staveb – církevní areály, vojenský erár, měšťanské domy obchodní trasy k Hradské bráně, posléze k nádraží, kanovnícké rezidence s arcibiskupským palácem. Ještě do současné doby představuje část historického jádra Olomouce, kterou zásadně nezasáhla překotná stavební aktivita. Zejména v objektech kanovníckých rezidencí, které ještě za první republiky sloužily původnímu účelu a dnes zůstaly ve svém pozvolna proměňovaném stavu, nalezneme pozoruhodné příklady historického kování. Stejně autentické zůstaly klasicistní úpravy některých objektů. Ucelený soubor kování období historismu poskytuje zástavba nájemních domů (na místě zbouraných hradeb) vystavěná mezi městskými hradbami a Mlýnským potokem na východní straně území. Tyto objekty se teprve v současnosti začínají stavebně upravovat a tudíž měnit i historické konstrukce a detaily. U některých staveb je kování zachováno z „přirozenosti“ reprezentace, někde naopak díky úplnému zastavení stavební činnosti.

Olomoucký materiál se neodlišuje v rámci obecného vývoje kování výjimečnými konstrukcemi či detaily, přínosem jsou však jejich lokální vztahy. Kanovnícké rezidence nabízejí vzorek historické řady kování od baroka do 20. století (jedno prostředí, obdobný investor, stejná nabídka řemeslníků, významová hierarchie prostorů a odpovídající různá umělecká úroveň stejných typů kování). Na vzorku jednoho objektu (Wurmova 11 nebo Wurmova 13) lze sledovat i praktické způsoby užívání kování a jeho úsporné výměny a kombinací (např. závěs s různými profily obou částí).

Méně zřetelná je konkrétní povrchová úprava kování, většina detailů je pod silnými nánosy nátěrů. Témat pro zpracování získaného materiálu je mnoho (kování jedné slohové vrstvy, kování jednoho objektu, historická řada klik a kliček, souvislosti barokních kování rezidencí a dalších barokních staveb atd.)

Ve shromážděném materiálu jsou zastoupeny obě formy upevňování dveří a oken a doklady, že oba systémy se užívají dlouhou dobu. Konstrukčně starší systém točnicový je aplikovaný na barokních vstupních vratech rezidence na Dómském náměstí 2 nebo na některých převýšených dveřích historizujících nájemních domů i jinde. Pro zavěšování oken a dveří můžeme v olomouckém materiálu sestavit vývojovou řadu kvalitou různě zastoupených kování. Lze sledovat proměňující se formy háku od jednoduché skoby, k tvarům s různě modelovanými podpěrami až ke krátkým tvarům jednoduše pojednaným a tvarům napodobujícím zapuštěné závěsy. Některé z nich jsou s původní kovářskou úpravou, některé druhotně překryté počtem nátěrů. Tvarově bohatší je vývojová řada zavěšované části kování. Horizontální závěsy jsou aplikované na vratech a dveřích všech slohových etap a v různých provedeních. Na vstupních vratech kanovnícké rezidence v ulici 1. máje 5 v barokní podobě s dekorativním rýhováním, v historizující podobě s rozvilinovým dekorem na závěsu vrat ve Wurmově ulici 7.

Vertikální závěsy jsou v olomouckém materiálu zastoupeny ve velké škále. Od bohatých rozvilinových renesančních tvarů užitých v barokní reprodukci až po historizující závěsy vracející se k starým motivům. Široce se vyskytuje jednoduchý rozvilinový tvar barokní a jeho klasicistní varianta. Zastoupeny jsou i další tvary (např. plošné jednoduché nebo křížové klasicistní závěsy). Ozdobou získaného souboru je pozdně barokní rozvilinový závěs dveří ke schodišti ve Wurmově 13 a závěsy dveří přilehlého patra, jiný starší typ z přízemí východního traktu stejného objektu, obdobný tvar z Wurmovy 11. Všechny jsou pod druhotným nátěrem, který znejasňuje evidentní výzdobu rýhováním. V původní podobě byly jistě cínované a užitě na dveřích s přirozenou úpravou dřeva. Obdobný závěs zůstal dnes zachován v patře někdejší jezuitské koleje na náměstí Republiky 4. Patrně ještě renesanční je rozvilinový závěs v přízemí východní části arcibiskupského paláce ve Wurmově 9. V sebraném materiálu se setkáme i s užitím skříňových pantů, např. u barokních dveří do sklepa na Dómském náměstí 5. Obsáhlý soubor tvoří zapuštěné závěsy, od barokních tvarů s bohatým profilem obou konců po žaludové typy různého tvarování první poloviny 19. století, široce zastoupené závěsy druhé poloviny 19. století ukončené kuzelem s kuličkou, mosazné závěsy s profilovanými konci i klavírové panty dveří např. v zadním traktu Křížkovského 8. Mnohé ze staveb Předhradí byly obnovovány koncem 19. století a proto je v evidovaném materiálu i několik exemplářů křížového kování vstupních dveří. Starší kování

klíčových štítků a úchytek dveří se nedochovala (někde pouze v negativním otisku), hojně je však zastoupeno klasicistní kování klíčových štítků, kliky, zámky, od prostých tvarů po mosazné exempláře.

Kování oken se dochovalo v zástavbě Předhradí pouze v několika málo vzorcích většinou klasicistních s vnějšími závěsy s podpůrnou konzolkou nebo zapuštěnými závěsy ukončenými kuzelem s kuličkou. Starší okna pak s rohovníky a rohovníkovými závěsy s jednoduchým ukončením a jednoduchými úchyty. Výjimkou je několik kování barokních oken zachovaných v patře dvorní fasády Wurmovy 11. Dvě z nich s dekorativně vykrajovanými konci rohovníků a obdobně tvarovanou podložkou úchytky – kroužku. Motiv jejich výzdoby je obdobný oknům v patře arcibiskupského zámku v Kroměříži. Souvislosti nejsou překvapivé, olomoucký arcibiskupský palác je sousedním objektem (Wurmova 9).

Shromážděný soubor kování olomouckého Předhradí dokumentuje nejen slohové proměny jednotlivých prvků (výtvarně nejlépe v závěsech, klikách, jejich podložkách a klíčnicích štítcích), jednotlivé exempláře názorně reprezentují i prostředí, do kterého byly pořízeny a jemu odpovídající formu.

PhDr. Zdenka Bláhová

odborný pracovník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci

Horní náměstí 25, Olomouc

Tel.: 585 204 148

E-mail: blahova@olomouc.npu.cz